

І.В. Сипченко

*канд. педагогічних наук, доцент, Житомирський державний
університет імені Івана Франка*

МУЗИЧНА КУЛЬТУРА ЖИТОМИРА У XIX ст.

На початку 1859 р. на сторінках газети «Литовський щоденник» почали друкувати «Волинські вечори» Ю. Крашевського, написані двома роками раніше, у яких подавалась викривальна характеристика волинського чиновництва. Автор безжалісно критикував його самолюбство, ледарство, інертність, ратував за наближення реформ. Реакціонери називали його Маратом і Робесп'єром, а молодь носила — у прямому значенні слова — на руках. Але між рядками критики можна знайти багато корисного, що до культурного та мистецького життя Волині та зокрема Житомира. «Житомир, — пише Ю.Крашевський, — як і в давні свої часи, є місцем проживання шляхти, яка принесла сюди свій звичай збиратися в тісному колі та милуватися тишею. Усі живуть, як на селі добрі сусіди, не розкішно, по-господарськи та більше перебувають вдома, ніж поза домом» [1]. Але ніколи до тих пір і ніколи пізніше це місто не піднімалося так близько до Парнасу, як у кінці п'ятидесятих дев'ятнадцятого століття... Увесь наймогутніший, найяскравіший і найвпливовіший бомонд Правобережної України зібрався тоді в Житомирі [2:11]. Саме в цей період там був Ю.Крашевський.

До Житомира Ю.Крашевський остаточно переїхав у 1853 р. і, хочеться зазначити, що перші враження письменника про музичне життя міста досить невтішні. «Житомир, як і інші міста, часто приваблює мандрівних концертантів, навіть найславетніші в світі музичні імена, але захоплення музикою не дійшло до того ступеня, щоб вони тут не зазнавали розчарувань. Мало хто з них виїхав із Житомира задоволеним. Як наслідок, гронко дилетантів і аматорів дуже щупле, а загал до музики дуже байдужий, і хіба цікавість послухати когось прославленого в світі дасть змогу згуртувати тут особистості» [3]. Але далі він пом'якшує гостроту висловів і продовжує: «Взагалі містечко наше є мало музичним, і виховання його в цьому напрямку потребує часу; однак фортепіано повсюди у найширшому вжитку, і немає будинку, де б не було двох чи принаймні одного інструмента, а, йдучи вулицею, зустрічаєш більше гам, ніж євреїв» [4].

Заняття творчістю та суспільною діяльністю поступово повністю заповнили життя Крашевського у Житомирі. Він із головою і зі всією йому властивою відповідальністю поринув у службу. Крім того письменник продовжував листування з видатними митцями того часу: Віктором Кажинським, Станіславом Монюшко, Юзефом Венявським, Аполінарієм Контським, Генріком Шоповичем, Олександром Зигмундом Віхерським, Антонієм Коципінським, Юзефом Сікорським, Оскаром Кольбергом, Юліушем Зарембським.

Читаючи ці листи, цікаво спостерігати за розвитком подій у музичному житті Європи. Вони відкривають невідомі сторінки творчості митців, висвітлюють процес роботи над творами, які згодом увійшли до скарбниці світової музики. У листах С. Монюшка до Ю.Крашевського спостерігаємо народження та концертну долю кантати «Milda», до якої письменник написав новий текст лібрето. Композитор із захватом описав момент створення «Mildy»: «Барва музики виникла під впливом натхнення від «Witoloraudy». Сталося все це якось несподівано. Від часу прочитання «Witoloraudy» відчував незвичайний зміст музичної поезії в самому його пролозі. Вчитуючись щоразу більше, щораз виразніше малювався план «Mildy», аж нарешті почав пробувати сам упорядкувати лібрето та писати музику. Була то дуже щаслива хвилина! Музика якась нова, неповторна, снувалася легко, без найменшої витонченості, начебто викликана закляттям чарівного предмету» [5:88-89].

У листуванні Юзефа Венявського та Юзефа Крашевського обговорювалася можливість влаштування у Житомирі концерту музиканта. На допомогу Крашевському в цій справі Венявський рекомендує пана Шмідтберга — колишнього вчителя музики, «людину дуже милу та приємну» (лист від 10. 02. 1858 р.) [6:130-131]. Програму концерту складали: Велика фантазія на теми з опери «Норма» С.Тальберга; Адажіо та рондо Ю.Венявського,

Концертний вальс Ю.Венявського; Блискучий полонез (ор. 22) Ф.Шопена; «Souvenir de Lublin», Мазур з опери С.Монюшка «Галька», Угорська рапсодія Ф.Листа в обробці Ю.Венявського. Квитки продавалися у книжкових магазинах Ідзіковського, Завадського та Вольфа, а також книгарнях Коципінського, Шафнагля та Хааса; вони коштували два рублі сріблом.

Під час перебування на Волині у 1838-1860 роках Крашевський постійно займався музикою. У своїх чисельних приватних подорожах по Полісся, Волині та Литві, а також як куратор волинських шкіл, він ближче пізнавав музичне життя кресів, знайомився з осілими там музикантами та композиторами, слухав визначних, відомих віртуозів (у тому числі і польських), що виступали у великих містах Волині й України (С.Тальберг, А.Контський, брати Венявські). Тоді ж заприятелював з А.Віхерським, який пізніше переїхав до Житомира та брав активну участь в ініційованих Крашевським «музичних вечорах». Ці вечори проводилися в будинку письменника, а окрім господаря і Віхерського виконавцями були Ю.Чапек, А.Контський, Ю.Мочульський і Володимир Крашевський. Під час тих концертів як виконавці, так і слухачі мали можливість познайомитися з серйозними симфонічними творами, що виконувалися за тодішніми звичаями у відповідних транскрипціях для різних інструментів.

Будинок Крашевського в Житомирі було відкрито для всіх музикантів, які прибували до міста. У 1855 році гостював там Аполлінарій Контський, який, як уже зазначалося, брав участь в музичних вечорах у будинку письменника, а також виступав з великим успіхом на концертах, що організовував Крашевський. У звіті з одного з таких концертів письменник під безпосереднім враженням від гри Контського висловив найвище визнання прекрасному скрипалеві, відомому віртуозу [7:161]. Музикант знову завітав до Житомира у 1857 році і, прийнятий із не меншими оваціями, дав кілька дуже успішних публічних концертів.

А. Контський — скрипаль-віртуоз, композитор, засновник Варшавського музичного інституту. Своєю виконавською майстерністю підкорив Паганіні, який пророчив Аполлінарію блискучу кар'єру. Маєстро залюбки відкривав йому таємниці гри на скрипці та подарував свій славний інструмент. Овіяний легендою Контський всюди зустрічав ентузіазм публіки. У листі від 29. 03.1857 року опікується справами Крашевського щодо його співпраці з Доброчинним товариством у Житомирі. Концертуючи у 1857 році в Житомирі, він призначив дохід зі свого концерту цьому Товариству. Цікавиться справами Крашевського щодо Театру волинської шляхти (або як ще його називали «Польський театр»), у своєму звіті до «Gazety Warszawskiej» (від 12 лютого 1855 року) [8:161-165], Ю. Крашевський описує два концерти А. Контського в Житомирі. Перший виступ перед житомирською публікою відбувся 7 лютого в залі міського клубу, «Це було справжнє свято для нашого міста — послухати ту чарівну музику... Акомпанував А.Контському піаніст пан Буддеус, оскільки на нещастя Житомир не те що доброго оркестру не має, але й достойного квартету не може створити власними силами. Перший концерт складався з Фантазії з опери В.Белліні «Пуритани» виконаної Контським, як тільки він може це робити; із найпрекраснішого «Mazurka sielskiego» ор. 4, дуету для фортепіано та скрипки на теми «Гугенотів» Мейєрбера, незрівнянно поетичної композиції Контського «Sen dziewicy» і характерного, надзвичайної виразності капрису «Kłótnia». А «Słowik» — російська пісня — під його смичком перетворилася на щось фантастично прекрасне та всім нам здалося, що чути не тільки спів пташок, але й запах розквітлого бузку та весняного повітря. Щебетання пташки, якісь урочисті тони без нашої волі переносили нас в інший світ і ніхто не мав, напевно, часу думати, скільки подолано труднощів у тій фантазії.

Другий, ще більш чисельніший концерт, відбувся 10 лютого. Він не менш за перший захопив усіх нас і взагалі розбестив на музиці, яку, нажаль, у скорому часі вже не почуємо. Розпочала його композиція на честь Паганіні, гідна його послідовника. Потім прозвучала «Елегія» Ернста на пентахорді. Другу частину концерту складали дует на теми «Вільгельма Теля», мазур «Спогади XVII століття» (також композиції Контського), а закінчив скрипаль свій виступ «Венеціанським карнавалом» Паганіні. Не знаю, що з того всього було

найпрекраснішим: кожна композиція з властивими їй достоїнствами захоплювала слухачів, і їхні руки до втоми розсипали рясні оплески» [9:162-163].

У своєму листі до редактора «Gazety Warszawskiej» («Gazeta Warszawska 1857, nr 118 s. I») [10:170] розповідає про перебування Аполлінарія Контського у Житомирі в березні 1857 р. Це був єдиний концерт, який дав скрипаль 3 березня в театрі. Музикант повертався з Кам'янця-Подільського «... по жахливих весняних розливах поспішав, перевтомився, застудився та ледве перепочивши, узявся відразу грати на користь місцевих доброчинних закладів, цей концерт пройшов надзвичайно щасливо» [11]. Займаючись від імені начальника цих закладів, для яких концерт був призначений (а саме для будинку сиріт по вулиці Великій), Ю.Крашевський найкраще знав, з яким старанням діяли всі мешканці у цій справі. Ім'я А.Контського та благородна мета концерту перевершили очікування щодо зібраних грошей. Після виплати всіх видатків залишилося п'ять тисяч злотих для бідних сиріт. «Немала в тому заслуга артиста, який хоча і був хворим і втомленим, а не відмовив нам у своїй допомозі» [12:170].

Про щирість і безкорисність А.Контського свідчать спогади сучасників. Під час перебування у Києві скрипалеві та гастролуючому там зарубіжному музикантові запропонували дати концерт, половина доходу з якого повинна була піти на пожертвування убогим. Контський виголосив, що не звик ділитися грошима з сиротами та вдовами. Він із задоволенням погодився грати, але без того, щоб ділитися, а цілком віддати гроші убогим. Інший маестро посміхнувся, знизав плечима та промовив, що людина, подолавши кілька тисяч миль, не приїжджає, щоб грати на користь убогих... «Це не має сенсу», — сказав він. І так той концерт не відбувся.

Після всього, що Контський зробив, більше для убогих, ніж для себе, він міг би спокійно відпочивати та поправляти здоров'я у приятельському колі, у будинку свого товариша Крашевського. Але для нього цього було замало. Зустрівши тут зарубіжних музикантів, що, повертаючись з Києва, були в досить сумному стані, а особливо басист Нерсінг, віолончеліст Стеффенсен і піаніст Епстейн, і які самі собі не могли дати ради, Контський організував для них концерт, сам заходився з ними грати, а також зайнявся розповсюдженням квитків і мав багато задоволення з того, що зібрав біля трьох тисяч злотих. Вдячні артисти, розчулені до сліз, зложили вінець на голову людини та незрівнянного музиканта. Під кінець свого перебування у Житомирі музикант запропонував Крашевському провести концерт для учнів гімназії, перший у такому роді, оскільки дохід з нього був пожертвований на убогих учнів, які закінчували останній клас і не могли за власні кошти вступити до університету. Зібрана з того сума (протягом кількох років) надала можливість щорічно трьом випускникам гімназії робити перший внесок для розпочинання науки. Не дивно, що за його гру та за започатковану справу, молодь з великим ентузіазмом винесла його із зали на руках під шалені оплески. Зробивши стільки доброго та за такий короткий час, Контський має право на вдячність Житомира та Волині» [13:173].

Подібно А.Контському до Житомира приїздили й інші музиканти: Ю.Венявський, С.Таборовський, М.Бернацький, С.Коссовський і Г.Домбровський. Усі вони зверталися до Крашевського за порадами, опікою чи рецензією. Від 1859 року у Житомирі перебував співак Стисінський і хоча про його концерти не збереглися спогади, можна припустити, що неодноразово виступав на вечорах, концертах і товариських зібраннях у будинках своїх приятелів. На своєму концерті в Дубно співак виконав пісню Баньковського та Модзелевського «Наші квітки», яка була сприйнята публікою з ентузіазмом. У своїй доповіді генерал-губернаторові начальник волинської губернії наголошував, що «захват не був викликаний тільки музикою» [14]. Голосне браво та крики звучали в ті моменти, коли згадувалися Краків і Польща [15].

Довгий час у Житомирі мешкав композитор, диригент і педагог Анджей Яновіч (народився 23 листопада 1830 року в Одесі, помер 18 березня 1902 року в Житомирі) [16:199]. А. Яновіч був однією з головних постатей музичного життя міста. Головним чином займався композиторською діяльністю, а його твори (квартети та романси) виконувалися на

товариських концертах, що організовували музиканти та меломани. Шість пісень Яновіча, у тому числі і популярна свого часу «Зірочка» («Gwiazdka»), надруковані Будкевичем у Житомирі, були досить часто виконувані та добре відомі широким колам слухачів [17:65]. Яновіч, як і ще один мешканець Житомиру — Адольф Крайський, утримували досить тісні контакти з Ю. Крашевським під час його перебування у місті.

Перебуваючи далеко від великих культурних центрів, Крашевський не залишав подальшого поглиблення своєї майстерності та музичних знань. Підручники мусили неодноразово замінити йому і консерваторію, і приватного вчителя, а ноти, які йому постачали з книгарень А.Завадського, А.Коципінського та Р.Фредлейна, дозволяли познайомитися з сучасною музичною літературою. З творів західних композиторів найчастіше Крашевський замовляв Моцарта, Бетховена, Берліоза, Ліста, Вебера, Шуберта. Натомість в 50-х роках знову повернувся до улюбленого майстра юнацьких років — Мейєрбера.

З доробку польської музики Крашевському імпонувала творчість Ф.Шопена. Кульмінація захоплення музикою геніального композитора припала на 50-ті роки та знайшла свій вираз у листах до брата Каєтана, а також А. Віхорського.

У пізніших спогадах письменника все менше з'являється негативних відгуків щодо музичного життя міста. «Щоправда, пора відзначитись, показати себе — минула скрізь, поняття про музику значно змінились, люди вимагають від неї чогось іншого, не іграшок і зручних фокусів, якими більш-менш завершується кожен концерт. Музика давня, поважна, та, що може називатись справді музикою, щораз більше говорить серцю: ми прагнемо шедеврів, а не забави. Звідси вже замість облудної показухи якогось небувалого інструменту воліємо збиратись у квартети, дуети та тріо, а для приємності музики — зректися власних уподобань, які досі солістів теж високо заносили» [18]. Так Житомир з глухого, провінційного містечка ставав одним із важливих культурних середовищ.

Джерела та література:

- 1 Крашевський Ю. І. Вечори на Волині / Переклад з польської В. Грабовського // *Орієнтир* + 6. — 2002. — 31 січня.
- 2 Єришов В. Гнів втішає мене... чекаю його і радію йому // *Авжеж!* — 1996. — Ч.31 — Кн. XXVIII. — С.11.
- 3 Крашевський Ю. І. Вказана праця.
- 4 Там само.
- 5 Źródła pamiętnikarsko-literackie do dziejów muzyki polskiej. T. X J. I. Kraszewski i polskie życie muzyczne XIX wieku. Polskie Wydawnictwo Muzyczne. — S. 88-89.
- 6 Там само. — S.130-131.
- 7 Там само. — S.161.
- 8 Там само. — S. 161-165.
- 9 Źródła pamiętnikarsko-literackie do dziejów muzyki polskiej. T. X J. I. Kraszewski i polskie życie muzyczne XIX wieku. Polskie Wydawnictwo Muzyczne. — S.162-163.
- 10 Там само. — S.170.
- 11 Там само. — S. 171.
- 12 Źródła pamiętnikarsko-literackie do dziejów muzyki polskiej. T. X J.I. Kraszewski i polskie życie muzyczne XIX wieku. Polskie Wydawnictwo Muzyczne. — S. 170.
- 13 Źródła pamiętnikarsko-literackie do dziejów muzyki polskiej. T. X J. I. Kraszewski i polskie życie muzyczne XIX wieku. Polskie Wydawnictwo muzyczne. — S. 173.
- 14 Центральний державний історичний архів РФ. Ф. 442, оп. 881, спр. 29, арк. 2v.
- 15 Центральний державний історичний архів РФ. Ф. 442, оп. 881, спр. 29, арк. 9.
- 16 Słownik muzyków polskich. Red. J. M. Chomiński. Kraków 1967, t.1. - S. 199.
- 17 Szatajewa K. Muzycy Polscy w Żytomierzu [w:] *Muzyka* nr 1, 1978. — S. 65.
- 18 Крашевський Ю. І. Вказана праця.